

Francis Fukuyama'nın Kendini Reddi: "Son İnsan"dan "İnsan"ın Sonuna

Francis Fukuyama's Self-Denial: from "the Last Man" to the End of "Human"

Ragıp ERGÜN¹

Öz

Batı düşüncesinde ilerlemeye yüklenen anlam ilerlemenin bir noktadan sonra sona erip ermeyeceği tartışmalarına da neden olmuştur. Bu konuda farklı düşünürler tarihi sonlandıran ve hatta donduran çeşitli teoriler ortaya atmışlardır. "Tarihin sonu"nun geldiğini ve "son insan" modelinin ortaya çıktığını düşünen kişilerden birisi de Francis Fukuyama olmuştur. Bu tez sosyal bilimlerde uzun bir dönem tartışmalara neden olmuştur. Fukuyama çeşitli eserlerinde "tarihin sonu ve son insan" tezini destekleyen çalışmalar yapmıştır. Fukuyama'nın "tarihin sonu ve son insan" tezi özellikle 21. yüzyılın başında yaşanan teknolojik gelişmelerle "insan ötesi/sonrası" konulu yaklaşımlarla farklı bir boyut kazanmıştır. İnsanı teknolojik bir varlığa dönüştürme idealine sahip bu yaklaşımların en bilineni transhümanizmdir. Bu duruma kayıtsız kalmayan Fukuyama, kendi ilmî hayatının en önemli yaklaşımını reddeden, reddetmek zorunda kalan çalışmalar yapmıştır. Fukuyama "son insan" tezinde överek bahsettiği doğa bilimlerinin ve teknolojinin gelişimi konusunda artık endişe duymaktadır. Çünkü "son insan" modelini yarattığını düşündüğü bilimsel ve teknolojik gelişmeler bilinen insanın sonunu getirme amacına yönelmiştir. Bu da Fukuyama'nın kendi tezini reddeden bir anlayışa kaymasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Francis Fukuyama, Tarihin Sonu, Son İnsan, Transhümanizm.

Abstract

The meaning attributed to progress in Western thought has also led to debates on whether progress will end after a point. On this subject, different philosophers have put forward various theories that end and even freeze history. Francis Fukuyama was one of those who thought that the "end of history" had come and the "last man" model had emerged. This thesis has caused long-term discussions in social sciences. Fukuyama has made studies supporting the "end of history and the last man" thesis in his various works. Fukuyama's thesis of "the end of history and the last human" has gained a different dimension with approaches on "post-human/post-human", especially with the technological developments at the beginning of the 21st century. Transhumanism is the most well-known of these approaches, which have the ideal of transforming human beings into a technological being. Fukuyama, who was not indifferent to this situation, made studies that rejected and had to reject the most important approach of his scientific life. Fukuyama is now concerned about the development of natural sciences and technology, which he praised in his "last man" thesis. Because the scientific and technological developments, which he thought created the "last human" model, turned towards the ideal of bringing the end of the known human being. This causes Fukuyama to shift to an approach that rejects his thesis, and even worries about the point where the main arguments of his previous thesis have come.

Keywords: Francis Fukuyama, The End of History, The Last Man, Transhumanism,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Şavşat MYO, r.ergun@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7675-8729>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 29.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.08.2024

Atıf İçin/For Cite: ERGÜN R., "Francis Fukuyama'nın Kendini Reddi: "Son İnsan"dan "İnsan"ın Sonuna", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1716-1729

<https://doi.org/10.17755/esosder.1491527>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Giriş

Tarih boyunca felsefeler, dinler ve ideolojiler ideal toplum, ekonomi, siyaset ve bunların içinde yaşayacak makbul/makul “insan”ı aramışlardır. Bu ideal “insan”ın gerçekleşip gerçekleş(e)meyeceği ise çok ciddi tartışmalara neden olmuştur. Dinlerin ekseriyeti ve felsefe(ci)lerin ise bir kısmı ideal olanın ölüm sonrası hayatta gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Ancak ideali arama çabası her daim var olmuştur. Modern ideolojiler ise kendi ideal insanını tanımlama gayreti içinde olmuşlardır. Bu ideal insanın ortaya çıkabilmesi için de ona dair ne varsa bütüncül olarak tanımlama iddiasını içlerinde barındırmışlardır. İdeal insan bulunduğu ise tarihin sonlanacağı fikri sürekli olarak tekrarlanmıştır.

Tarihin sonu olarak tanımlanan, insanın ve insanlığın gelebileceği son aşamaya varıldığına dair inanç modern dönemden önce de çeşitli şekillerde dillendirilmiştir. Bu retorik Roma İmparatorluğu’nun gücünün zirvede olduğu dönemde “bütün yollar Roma’ya çıkar” sözüyle kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti zamanında da benze şekilde bu anlayış “devlet-i ebed müddet” sözüyle ifade edilmiştir (Davutoğlu, 2009: 6). Gücünün zirvesine ulaşan medeniyetler kendilerinden sonra yeni bir zamanın olmayacağını öne sürmüşlerdir. Tarihin sonuna geldiği bir dönemde doğal olarak da zamanının ürünü olan insanın da son modeli ortaya çıkmış demektir.

Tarihin sonunun geldiğini ve son insan modelinin oluştuğunu düşünen düşünürlerden birisi de Japon asıllı Amerikalı siyaset bilimci Francis Fukuyama olmuştur. Fukuyama bu yaklaşımını bütüncül olarak 1992 yılında yayınladığı *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (The End of History and the Last Man) isimli eseriyle ortaya koymuştur. Bu zaman dilimi yani 1990’lı yılların başı oldukça manidardır. Çünkü bu dönemde liberal Batı bloğunun karşısındaki en önemli rakip olan Sovyet Rusya son bulmuş, Berlin Duvarı yıkılmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğinde liberal Batı medeniyeti bir nevi galibiyetini ilan etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Batı medeniyetinin mihmandarı ABD’den Fukuyama eliyle liberal ekonomi ve toplum modelinin tarihin sonu, bu medeniyet içinde yaratılan “insan”ın da tekemmül mertebesine eriştiği gerekçesiyle son varlık olduğu ileri sürülmüştür. Fukuyama’nın insanlık adına pek çok yönden liberalizmi merkeze alarak tarihin sonunu ilan etmesinin “ideolojilerin sonu”nun geldiği düşülen bir çağda bu ideolojinin devamlılığının sağlanması ve diğerlerine meydan okuması adına önemli bir adım olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Çetin, 2007: 26). Bu yaklaşım Arnold Toynbee’nin medeniyetler yaklaşımına da benzemektedir. Bu yaklaşımda Toynbee dünyada toplamda 26 medeniyetin var olduğunu; bunların 16 tanesinin öldüğünü, 10 tanesinin yaşadığını ama 9 tanesinin, 10’uncusunun, yani Batı medeniyetinin tehdidi altında varlıklarını sürdürdüğünü öne sürmektedir (Toynbee, 1956: 1-2; Davutoğlu, 2009: 11). Bu tehdit diğer medeniyetlerin Batı medeniyetine tâbi olma ihtimalinin yüksek olduğu iddiasını içinde barındırmaktadır.

Fukuyama’yı tarihin sonunun geldiği ve son insan modelinin ortaya çıktığı çıkarsamasına iten en önemli neden, döneminde doğa bilimlerinde, ekonomide ve teknolojide yaşanan gelişmelerdir. Bu gelişmeleri Hegelci bir yaklaşımla irdeleyen Fukuyama, Batı medeniyetinin bir cazibe merkezi haline geldiğini, diğer medeniyetlerin de “kabul görmek” için bu modele/medeniyete yetişme çabası içine girdiklerini söylemektedir. Bu durumun da en nihayetinde liberal Batı medeniyetinin nihai zaferi ile son bulacağını öne sürmektedir. Ancak 21. yüzyılın başlarında Fukuyama’nın tarihin sonunu ve son insanı meydana getirdiğini düşündüğü bilimsel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler başka bir boyut kazanmıştır. Bu üç unsurun birlikteliğiyle, bilinen “insan” modeli tartışma konusu olmakta ve teknolojik imkânlar ile insanı daha üst bir seviyeye taşıma ihtimalleri ortaya atıldığına şahit olunmaktadır. Literatürde transhümanizm olarak bilinen bu yaklaşım ile “insan sonrası” dünya inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumun farkına varan Fukuyama 2004 yılında “Transhümanizm” başlıklı

bir makale kaleme almakta ve önceki tezinde büyük bir övgüyle gelişiminden memnun olduğu bilim ve teknolojinin geldiği noktadan endişe duymaktadır (Fukuyama, 2004). Dünyada büyük tartışmalara neden olan ilk tezini ortaya attıktan yaklaşık on iki yıl sonra Fukuyama, teknoloji ve bilimin sentezinden üretilmeye çalışılan insan modeline mesafelidir. Hatta bu durumun yaratacağı yasal sorunlar konusunda önemli sorular sormakta, çekinceler duymaktadır.

Literatürde Fukuyama'nın "tarihin sonu ve son insan" tezi hakkında farklı yaklaşımlar ve çalışmalar oldukça fazladır. Ancak hem Fukuyama'nın kendi tezini reddeden yaklaşımını konu alan hem de teknolojinin geldiği son nokta üzerinden yeni insan tanımlaması ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu yüzden hem Fukuyama'nın "son insan" ve "insan sonrası" hakkındaki görüşlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmek hem de teknoloji ile yeni insan tanımının yapılmasını bütüncül bir değerlendirmeye tâbi tutmak literatüre katkı yapmanın yanında "yeni-dünya/insan" algılarını anlama açısından da oldukça önemli olacaktır.

1. TARİHİN SONU ve SON İNSAN: FUKUYAMA'NIN DÜNYAYA MEYDAN OKUMASI

Uzun bir dönem lehte ve aleyhte birçok tartışmaya konu olan Fukuyama'nın 1992 yılında bütüncül ve müstakil bir çalışma ile ortaya koyduğu "Tarihin Sonu ve Son İnsan" tezi ilgili tarihten birkaç yıl öncesine dayanmaktadır. Fukuyama, ilk olarak 1988-1989 eğitim/öğretim döneminde, John M. Olin Demokrasinin Teori ve Pratiğini Araştırma Enstitüsü'nde "Tarih'in Sonu" başlıklı konferansta bu yaklaşımını dile getirmiştir. Ardından bu yaklaşımını "Tarih'in Sonu" isimli makalesi ile genişletmiş ve daha sonra ise "Tarihin Sonu ve Son İnsan" adlı kitabını 1992 yılında yayınlamak üzere yaklaşımını kemale erdirmiştir (Çiftçi, 2019: 258). Bu tezini desteklemek için de Fukuyama başta *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yarattığı* (Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity) (1995), *Büyük Bozulma* (The Great Disruption) (1999), "İkinci Düşünceler: Şişedeki Son Adam" (Second Thoughts: The Last Man in a Bottle) (1999) gibi eserler de kaleme almıştır.

Fukuyama'nın tarihin sonunun geldiği ve son insan modeline ulaşıldığı yönündeki tezinin temeli Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in "kabul görme" yaklaşımına dayanmaktadır (Çiftçi, 2019: 259; Davutoğlu, 2009: 35). Bu düşünceye göre insanın özünde başkası tarafından kabul görme arzusu vardır ve bu arzu ontolojik bir mahiyete sahiptir. Aslında bu kabul görme arzusunda kabul görülmek isteyen aşağıda, kabul gören ise yukarıdadır. Hegel felsefesinde bu durum köle-efendi diyalektiğiyle anlatılmaktadır (Konur ve Toprak, 2016: 121). Fukuyama, Hegel'in bu felsefesini ünlü Hegel yorumcusu Alexandre Kojève'den almaktadır (Fukuyama, 2012a: 368). Kojève'ye göre insan, hayatı bütüncül olarak açıklama arzusundadır ve ona göre Hegel felsefesi de bu anlamlı bütünü sağlamaktadır. Kojève insanın yaşanılan dünyayı ve kendi eylemlerini merkeze alması gerektiğini, bu yüzden öte-dünya gibi fikirleri bir kenara bırakmasını savunmaktadır (Kojève, 2001: 21; Kojève, 1980: 219). Tam da bu düşünceden hareket eden Fukuyama kendi başına kalmış, "tanrısından âzâde edilmiş" insanın en önemli arzusunun kabul görme olacağını ve bunun da tarihin sonunu getireceğini savunmaktadır:

Kojève, kabul görme arzusunu en önemli insan arzusu olarak gördüğü için, insanlığın tarihin sonuna ulaşmış olduğu sonucuna varmaktadır. Buna göre, ilk kanlı kavgadan beri tarihi ilerleten kabul görme arzusudur. Evrensel ve homojen devlet karşılıklı kabul görmeyi temsil ettiği ve böylece bu arzu bütünüyle tatmin edildiği için, tarihin sonuna ulaşmıştır (Fukuyama, 2012a: 364)

Kojève'nin bu yorumunu kendi teorisinin merkezine yerleştiren Fukuyama, evrensel bir tarih algısı inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmasının sonucunda iki tür tarih anlayışının olduğunu düşünen Fukuyama, birincisinin modern doğa bilimlerinin ortaya çıkardığını düşündüğü insanın sonsuz arzusuna dayanan yaklaşım, diğerinin ise kabul görme isteği olduğunu öne sürmektedir (Fukuyama, 2012a: 365). Bu iki tarih algısının da en nihayetinde

insanlığı liberal demokrasiye çıkarmakta olduğunu iddia eden Fukuyama, bu nedenle demokrasinin kayıtsız şartsız yüceltilmesi gerektiğine inanmaktadır (Fukuyama, 2012a: 363). Kayıtsız şartsız yüceltilmesini düşündüğü demokrasinin ise en iyi şeklinin Amerika’da uygulandığını düşünen Fukuyama, yine Kojeve üzerinden “zaruri ve gerekli” olanlar dışında eşitsizliklerin tamamen ortadan kalktığını öne sürmektedir:

Kojeve’in, Amerika’nın savaştan sonra Marx’ın “sınıfsız toplum”una ulaştığı şeklindeki saptamasını, şu anlamda yorumlayabiliriz: Toplumsal eşitsizlik bütünüyle ortadan kaldırılmış değildir, ama hâlâ var olan engellerin hepsi de, bir bakıma “gerekli ve giderilemez”; yani işin doğasından kaynaklanan ve insan iradesinden bağımsız engellerdir. Bu sınırlar içinde, böyle bir topluma ilişkin olarak, onun Marksist “özgürlük âlemi”ne ulaştığı söylenebilir: Doğal ihtiyaçlar karşılanmaktadır ve insanlar (tarihsel ölçütlere göre) minimum çalışma karşılığında ne isterlerse alabilmektedir (Fukuyama, 2012a: 368).

Fukuyama, resmî rakamlarda farklılık gösterse de yüzbinlerce evsiz yaşayan ve devletin kapsayıcı bir sosyal güvenlik sisteminin olmadığı (Özdemir, 2010: 84; How many homeless people are in the US, 2024; State of Homelessness: 2023) Amerikan toplumunu “sınıfsız toplum”a ulaştırmış, bir “özgürlük âlemi” olarak tanımlamaktadır. “Orta sınıf eşitliği” dışında bir eşitlik türünün olmadığını düşünen Fukuyama, bunun dışında eşitlik arayanların Marksist deneyimin iflasıyla hesaplaşmak zorunda kalacaklarını ve son derece güçlü bir devlet yaratmak zorunda kalacaklarını ileri sürmektedir. Buradaki “güçlü devlet” olumsuz bir anlamdadır. Çünkü liberal görüşe göre devlet güçlendikçe bireysel hak ve özgürlükler zayıflayacaktır (Çetin, 2007: 55-56). Fukuyama daha fazla sosyal demokrasi arzusunun tarihin sonunun gelişine herhangi bir engel teşkil etmeyeceğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2012a: ss. 370-371). Fukuyama 1990’lı yılların başında Amerika’nın mihmandarlığını yaptığı liberal Batı bloğunun geldiği aşamanın mutlak ve tartışılmaz olduğuna o kadar emindir ki alternatif herhangi bir söylemin bu gidişatın önünü kesemeyeceğini düşünmektedir.

Eşitsizliğin kökeninin doğa olduğunu düşünen Fukuyama, tarihin sonunda yaşayan nesillerin doğadan kaynaklı eşitsizlikleri benimsediklerini düşünmektedir. Doğadan kaynaklı bu eşitsizliklerin hatta haksızlıkların yeni teknolojiler ile giderilmeye başlandığını ve “daha adil” bir dünyaya gidildiğini “müjde”lemektedir (Fukuyama, 2012a: 371-372). Öte-dünya fikrinin ortadan kalktığı bir yaşamda “müjde” vermek Fukuyama gibi bilim adamlarına kalmaktadır. 1990’ların başında müjdelediği teknolojilerin geldiği aşamadan 2000’lerin başında endişe duyacak olmasının oldukça ironik bir durum olarak belirtmek gerekir.

Fukuyama 20. yüzyılın başlarında denenmiş ve öjenizm, ırkçılık, soykırım gibi insanlık adına onur kırıcı pek çok felaketle sonuçlanan insanı biyolojisine indirgeyerek tanımlayan ve onun sosyal bilimlerdeki karşılığı olan sosyal Darwinizmi (Hodgson, 2004: s. 448) hatırlatacak çıkarsamalar yapmaktadır:

...genel olarak rasyonel bir insan modeli var mıdır? Eğer insanın doğasına ilişkin bir görüş birliği yoksa ya da bağlayıcı bir insan modelinin hiç olamayacağı görüşü egemense, o zaman hakları tanımlama ya da yeni, muhtemelen yanlış hakların yaratılmasını önleme yolundaki her çaba etkisiz kalacaktır.

...bütün modern doğa bilimi ve felsefe, özgür ahlaki tercihin bir hayal olduğunu kanıtlamaya çalıştı. İnsan davranışı, yalnızca insan ve akıl altı itkiler anlamında anlaşıldı.

Kant’ın özgür ve rasyonel tercih olarak gördüğü şey, Marx’a göre ekonomik süreçlerin, Freud’a göre ise derinde gizli cinsel içgüdülerin bir ürünüydü. Darwin’e göre insan bütünüyle insan altından oluşmuştu; biyoloji ve biyokimya sayesinde insanın ne olduğu giderek daha kesin öğrenildi. Yüzyılımızın toplum bilimlerinden, insanın toplumsal koşullanmasının ve çevresinin bir ürünü olduğunu ve insan davranışının tıpkı hayvanlardaki gibi belli yasalara göre geliştiğini öğrendik.

...

İnsan içinden çıktığı hayvansal yaşamdan nitelik olarak değil, yalnızca nicelik olarak ayrılıyor. Kendi koyduğu yasaları mantıklı bir şekilde izleyebilen özgür insanın, kendi kendini kandıran bir efsaneden başka bir şey olmadığı ortaya çıkıyor. Üstün konumu insana, doğaya egemen olma, ondan yararlanma ve onu kendi amaçlarına göre yönlendirme hakkını veriyor. Modern doğa bilimi bunu mümkün kıldı (Fukuyama, 2012a: 374-375).

Fukuyama'nın burada tanımladığı insan ve varlık âlemi sosyal Darwinizmin tanımlıya oldukça benzerdir. Sosyal Darwinizmde de insan evrimsel sürecin sonunda ortaya çıkmış, biyolojisi üzerinden tanımlanması gereken bir varlıktır. İnsanın içtimai yaşamının ise doğa kanunları örnek alınarak düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü insan ile diğer canlı türleri arasında çok ciddi bir fark yoktur. Doğanın ürünü olan insan onun kanunlarıyla yönetilmelidir (Ergün, 2023: 77-98; Ergün, 2022). Fukuyama da benzer şekilde bir izah getirmekte ve modern doğa bilimlerinin aracılığıyla doğaya hâkim olma fikrini de ayrıca salık vermektedir.

İnsanın kendini aşmak istemesi halinde, başkaları tarafından üstün kabul edilmeyi de istemek zorunda olduğunu ifade eden Fukuyama, insanın kaderini ilkel güdülerinden inşa etmeye çalışmaktadır (Fukuyama, 1992: 383). İnsanı aynı zamanda biyolojik bir yaratık (creature), olarak gören Fukuyama (1992: 300), son insanın varlığını korumayı ve sürdürmeyi her şeyden üstün tutacağını ileri sürmektedir (1992: 385). Fukuyama son insanın tarihin sonundaki yaşamını da bir köpek alegorisi ile açıklamaktadır:

İnsanın tarihin sonunda kaybolması, kozmik bir felaket değildir: Doğal dünya ezelden beri olduğu gibi kalmaya devam eder. Ve o nedenle, bu biyolojik bir felaket de değildir: İnsan, hayvan olarak doğayla ya da varlıkla uyum içinde yaşamaya devam eder.

...

Tarihin sonu, savaşların ve kanlı devrimlerin de sonu olacak. İnsanlar amaçlar konusunda görüş birliği içinde olacakları için, mücadele etmek için bir neden kalmayacak. İhtiyaçlarını ekonomik faaliyetle tatmin edecek, yaşamlarını mücadelede riske atmak zorunda kalmayacaklar. Başka bir deyişle, tarihi harekete geçirmiş olan kanlı kavga öncesindeki gibi, gene hayvan olacaklar. Bütün gün güneşin altında uyuklayabilen, karnı tok bir köpek hoşnuttur. Bu durum onu hoşnut kılmaktadır. Başka köpeklerin kendisinden daha başarılı olması ya da dünyanın uzak bir köşesinde köpeklerin baskı altında olması, onu ilgilendirmez. İnsanlık haksızlığın başarılı bir şekilde ortadan kaldırıldığı bir toplum biçimine ulaştığında, insanların yaşamı bu köpeğin yaşamına benzeyecektir (Fukuyama, 1992: 390-391).

İnsanı temel ve ilkel biyolojik dürtüleri üzerinden tanımlayan Fukuyama, tarihin sonunda da insanın bu dürtüleri dâhilinde bir yaşam süreceği iddiasını öne sürmektedir. Fukuyama tarihin sonu ve son insan sürecinin ekonomik boyutunun da olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda siyasî kurumların modern liberal demokrasi yönündeki evriminin arkasında, ekonomik kalkınma ile istikrarlı demokrasi arasındaki korelasyona dayanan güçlü bir mantık olduğunu öne sürmektedir (Fukuyama, 1999: 19). Ekonominin sosyal yaşamın üzerinde temellendiğini ileri süren Fukuyama, modern toplumların kendilerini nasıl organize ettiğinin en önemli göstergelerinden biri olduğunu ifade etmektedir (Fukuyama, 2005: 11). Tarihin sonunu ekonomik argümanlarla açıklayan Fukuyama, politika, ekonomi ve teknolojinin gün geçtikçe birbirine yaklaştığını düşünmektedir:

21. yüzyıla yaklaştıkça, dünyanın her tarafında politik ve ekonomik kurumlar giderek birbirleriyle aynı noktada buluşuyor. Aralarındaki fark hızla ortadan kalkıyor... birçok ülke Pazar Ekonomisi'ne yöneliyor ve küresel kapitalizmin işbölümüne uyum sağlıyor... Bu da "tarihin sonu" kavramını oluşturuyor... Teknolojinin gelişmesi ulusal ekonomileri uyumlu bir tarzda şekillendirerek küresel ekonomiye entegrasyonlarını sağlıyor. Teknolojinin ateşlediği kapitalizm, yarattığı olağanüstü zenginlikle evrensel ve eşit haklara dayalı liberal rejimin serpilmesine hizmet ediyor (Fukuyama, 2005: 19).

Fukuyama'nın "tarihin sonu ve son insan" tezi temelde üç temel argümana dayanır. Birincisi çözümlendiğini düşündüğü insanın biyolojisinden neşet eden temel dürtüler. İkincisi ise Pazar Ekonomisi'ne dayanan küresel kapitalizmin tüm dünyada uygulanmaya başlanması ve tüm dünya toplumları için ortak doğru olarak kabul gördüğü inancıdır. Üçüncüsü ise bu iki yaklaşımın siyasal sistemi olarak liberal demokrasilerdir. Hatta Fukuyama için liberal demokrasiler ve piyasa odaklı ekonomilerin gerçekliği sorgulanamazdır (Fukuyama vd., 1999: 16). Bu üç temel unsur üzerinden hem tarihin hem de insanın ilerleme serüveninin noktalandığını düşünen Fukuyama bu durumu tüm insanlık için ulaştırılması gereken tek bir gerçeklik olarak sunuyor. Ekonomik ilişkilerin güvene dayandığını ifade eden Fukuyama, bunu da kabul görme bağlamında değerlendirmekte ve son insanın oluşmasında önemli bir süreç olarak görmektedir:

...ekonomi, bireylerin "gerçek" sosyal hayatlarına geri dönmeden önce, yalnızca bencil ihtiyaçlarını ve arzularını tatmin etmek için bir araya geldikleri bir alandır. Ancak tüm modern toplumlarda, ekonomi insanın sosyalleşmesinin en kökten ve en dinamik alanlarından biridir... İnsanoğlu, Emile Durkheim'in anomi diye tanımladığı, kendilerini diğer insanlara bağlayan kuralların ve normların yokluğunda keskin bir kaygı duyar. Modern işyerleri, bu kaygı ve endişe duygularını yumuşatan, üstesinden gelen bir işlevi üstlenir... Geçinme düzeninin dışında, ekonomik faaliyet, çoğu kez sadece doğal maddi ihtiyaçları tatmin etmenin bir aracı olmaktan çok, kabul görme çabasına ilişkin bir girişimdir... Tarihin Sonu ve Son İnsan'da ileri sürdüğüm gibi her insan diğer insanlar tarafından kendi onurunun kabul görmesi (örneğin kendi değerinin takdir edilmesi) arayışı içindedir (Fukuyama, 2005: 22).

Fukuyama'ya şöhret kazandıran ve üzerine yoğun tartışmalara neden olan "tarihin sonu ve son insan" yaklaşımı kendisi tarafından çok uzun süre savunulamamıştır. Çünkü Fukuyama'nın "son insan" ideali için merkeze aldığı temellerden olan teknolojilerin, özellikle tıbbi ve biyolojik olanların gelişmesi ile son insandan ziyade insanın sonunun geldiği yönünde iddialar dillendirilmeye başlanmış ve gelişen teknolojiler ile insan ötesi aşamaya geçilme çabaları ortaya çıkmıştır. Fukuyama da bu duruma bigâne kalamamış ve kendi teorisini reddeden yaklaşımları ortaya konan çalışmalar yapmaya başlamıştır.

2. BİYOLOJİSİNE İNDİRGENEN İNSANIN YENİ BÜYÜK ANLATISI: TRANŞHÜMANİZM

Fukuyama'nın kendi teorisini reddeden yaklaşımına geçmeden önce bu duruma sebep olan, hem Fukuyama'nın düşünce dünyasında büyük değişimlere sebebiyet veren hem de dünyada ciddi tartışmalar yaratan yeni "büyük anlatı"nın merkezindeki transhümanizmi genel hatlarıyla açıklamak konunun etraflıca ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü Fukuyama'nın transhümanizmin savlarından etkilendiği ve temel tezini bu çerçevede revize ederek, hatta kendini şöhrete kavuşturan "tarihin sonu ve son insan" tezini reddederek yeni yaklaşımlar geliştirmeye çalışmıştır.

İki kelimenin birleşiminden türetilen trans-hümanizm "geçiş insanı" anlamına gelmektedir. Buradaki geçiş, temelde biyolojik sınırları olan insanı bu biyolojik sınırlarından "kurtarmayı" ifade etmektedir. Bu konuda en fazla ve en kapsamlı çalışmaları yapan bilim insanlarından birisi Nick Bostrom'dur. Bostrom "Transhumanist Values" (Transhümanist Değerler) adlı makalesinde transhümanizmin ne olduğu sorusuna, "yeni teknolojiler vasıtasıyla insanın sınırlarını aşmasını sağlamak" olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın temel argümanları arasında insan yaşam süresinin radikal bir şekilde uzatılması, hastalıkların, gereksiz acıların ortadan kaldırılması, insanın entelektüel, fiziksel ve duygusal kapasitelerinin artırılması yer almaktadır. Kapsam, sadece bu temel tıbbî vaatler ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda insanın ekonomik, sosyal, kurumsal tasarımları, kültürel gelişimi ve psikolojik beceri ve tekniklerini de kapsamaktadır. Bu durumun da, biyoteknolojilerin kullanılmasıyla "post-

human"a, yani insan sonrası aşamaya geçilerek yeni bir insan modelini ortaya çıkarmayı hedeflediği anlaşılmaktadır (Bostrom, 2003: 1-2). Post-human aşamasını insanlık için oldukça önemli gören Bostrom hatta bu yeni oluşacak insan modelinin değerlerini peşinen kabul etmek gerektiğine de inanmaktadır (Bostrom vd., 2007: 5). Diğer bir ifadeyle transhümanizm aşaması bittikten sonra post-human aşamasına geçileceğine kesin gözüyle bakan Bostrom için yeni insan modeli mevcut insanın üst bir versiyonu olacağından onun değerler manzumesi şimdiden ve peşinen kabul edilmelidir.

Transhümanizmin 19. yüzyılda popüler olan ve daha sonraki dönemlere damgasını vuran, insanın ontolojik gerçekliğini biyolojisine indirgeyerek açıklayan evrim teorisinin bir sonraki aşaması olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü evrimci teori ile insan, biyolojisi üzerinden tanımlanmaya başlandığı gibi insanın biyolojik sınırları da ifşa edilmiş oldu. 20. yüzyılın sonuna kadar bu sınırlar insanı tanımlamak için kullanıldı. Gelişen tıbbi teknolojiler sayesinde insanın temel biyolojik rahatsızlıklarının tedavi edilmeye başlanmasıyla insanın biyolojik sınırlarının aşılabileceği fikri ortaya çıktı. En nihayetinde bu özellikle insanın beyin yapısında ve buna bağlı olarak kimyasında değişimler yapılabileceği görüldü. Bu durum bilgisayar ve yapay zekâ teknolojileriyle birleşince "süper insan"ın yaratılabileceği fikrini ortaya çıkardı. 2010-2020 yılları arasında transhümanist kurumlardan Alcor Hayatı Uzatma Vakfı'nın başkanlığını yapmış Max More'a göre tansthümanizmin amacı, insanı insanlık sonrası duruma hazırlamaktır. More'un "öteki dünya" (ahiret) yerine bu dünyanın merkeze alındığı, "bilimsel" yöntemler kullanılarak insanı daha uzun ömürlü, sağlık ve zeki yapacak yeni bir dünyanın yaratılması fikrini savunduğu görülmektedir (More, 1996). Tanrısız ve onun en önemli iki argümanı olan din ve ahiretin olmadığı bir dünyada tanrılık misyonunu ele geçirmek isteyen insanlar diğer insanlara yeni bir kader çizdiği ve onlara daha uzun, sağlıklı ve zeki bir yaşam formu vadettikleri görülmektedir (Ergün, 2022: 34-35).

Genetik biliminin/mühendisliğinin geldiği aşamadan biyoteknolojik imkânların gelişmesine kadar pek çok tıbbî teknoloji vasıtasıyla mevcut insanlardan daha yüksek zekâyâ sahip insanların üre(til)mesinin mümkün hale geldiği söylenebilmektedir. En azından pek yakında olacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bu imkânın oluşması transhümanistlerin insan sonrası yaşam iddialarını güçlendirmektedir. Bu yeni teknik, biyolojik ve bilimsel gelişmelerle beraber evrimcilerin de görüşleri evrilerek doğal seleksiyon dayatmalarından arındırılarak teknolojik seleksiyonun gerçekleşeceği öngörülmektedir (Dağ, 2019: 161-162).

Transhümanizm tartışmasına dâhil olan Jürgen Habermas biyoteknoloji ve genetik mühendisliği aracılığıyla kimi bilim insanlarının evrimi yakın zamanda ellerine alabileceklerine inandıklarını ifade etmektedir (Habermas, 2003: 42). Bu sürecin gerçekleşmesi neticesi ise Habermas'ın öngörüsüyle gelecekte doğacak kişilerin davranışlarının, bedensel yapısının, beyin kapasitesinin programlanması anlamına geldiğini ve bunun da büyük bir etik sorun yaratacağını vurgulamaktadır (Habermas, 2003: 53-54). Diğer bir ifadeyle biyoteknolojik gelişmeler Habermas için de etik başta olmak üzere pek çok sorunsalı doğurma ihtimalini içinde barındırmaktadır.

3. "SON İNSAN"DAN "İNSAN"IN SONUNA: FUKUYAMA'NIN KENDİNE MEYDAN OKUMASI

Fukuyama bir liberal olarak tarihin sonunun geldiğini, son insan modelinin oluştuğunu iddia ederken, başka bir liberal Karl Popper 1945 yılında bu durumun tarihsel gerçeklik bağlamında imkânsız olduğunu, tarihi durdurma/sonlandırma üzerine kurgulu yaklaşımların baskıcı rejimleri doğurduğunu iddia etmişti. Bu iddiasını/yaklaşımını *Açık Toplum ve Düşmanları* (The Open Society and its Enemies) adlı eserinde dile getiren Popper, bunu ispatlamak için üç düşünürü odaklanmaktadır. Onlardan birisi de Fukuyama'nın tezini dayandırdığı Hegel'dir. Popper'ın yaklaşımına göre tarihi sonlandırma yaklaşımları hep var

olmuştur ve bu yaklaşımlar otoriterdir. Popper tarihî tecrübenin bu yaklaşımların yanlışlığını ispat ettiğini düşünmekte ve değişim ve ilerlemenin durdurulamayacağını savunmaktadır (Popper, 1993).

21. yüzyılın başına gelindiğinde Popper haklı çıkmış, tarih sonlanmamış, değişimin devam ettiği görülmüştür. Fukuyama da çok geçmeden bu gerçekliği kabul etmiş, ne tarihin sonu ne de son insan modelinin olduğu gerçekliğiyle yüzleşmiştir. Fukuyama'nın bu bağlamda kaleme aldığı ilk çalışması 1999 yılında kalabalık bir yazar grubuyla kaleme aldığı "İkinci Düşünceler: Şişedeki Son Adam" (Second Thoughts: The Last Man in a Bottle) adlı makaledir (Fukuyama vd., 1999). Bu çalışmada Fukuyama "tarihin sonu ve son insan" tezinin on yıllık değerlendirmesini yapmaktadır. İlgili on yıllık dönemde pek çok ülkede liberal demokrasinin ve çoğulculuğun arttığını, herkesin aynı "şişe"ye girdiğini öne sürmektedir (Fukuyama vd., 1999: 18-19). Elbette dünyanın farklı bölgelerinde farklı eğilimlerin olduğunun farkında olan Fukuyama, çatışmacı yaklaşımın da haklılık payını teslim etmektedir. Bu konuda Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* (The Clash of Civilizations) kitabına atıf yaparak bu durumun da kendi tezini yanlışlamadığını savunmaktadır (Fukuyama vd., 1999: 19-20). Ancak Fukuyama yine de endüstri sonrası dünyanın farklılaştığını ve yeni teknolojilerin ortaya çıktığını, bu durumun da yeniden yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir (Fukuyama vd., 1999: 26-28). Fukuyama bu makalesinde her ne kadar temel tezini savunsa da teknolojinin büyük bir farklılaşmaya doğru yol aldığının farkında olduğunu, büyük bir farklılaşmaya doğru ilerlediğinin farkında olduğunu belirtmektedir.

Fukuyama'nın endüstri sonrası toplum yapısını yorumladığı ilk çalışması 2002 yılında yayımlanan *İnsan Sonrası Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları* (Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution) adlı kitap çalışmasıdır. Fukuyama kitabının hemen başında neden biyoteknoloji ile ilgili bir kitap yazdığı sorusuna cevap olarak, tarihi tecrübenin "çürütülmesi mümkün olmayan tek şey, tarihin sonu olmadığı sürece tarihin de sonu olamayacağı argümanı" nedeniyle olduğunu açıkça ifade etmektedir. *İnsan Sonrası Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları* isimli çalışmasında Fukuyama'nın tarihin gerçekten sonlanması (belki kıyametin kopması) dışında tarihin sonlanmayacağı gerçeğiyle yüzleştiği görülmektedir. Bu durumu modern biyolojinin siyaset anlayışı üzerinde derin etkilerinin olduğunu söyleyerek açıklamaktadır (Fukuyama, 2002: xii). Çünkü Fukuyama çocukluğunda okuduğu iki eser olan George Orwell'in *1984* ve Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı iki distopik eserden ikincisinin vurguladığı yani biyolojinin siyasete galebe çaldığı bir çağın hâkimiyetine gidildiğine inanmaktadır. Fukuyama'ya göre yeni biyoteknolojiler insan doğasını değiştirebilme gücüne sahip olmaya başlamıştır. Bu durumun da liberal demokrasiler için tehdit yarattığını düşünmektedir. Buna rağmen neden biyoteknolojilere karşı ol(una)madığı sorusuna da "biyoteknolojinin, diğer birçok bilimsel ilerlemenin aksine, bariz faydaları ile incelikli zararları tek bir kusursuz pakette birleştirmesi"nin mümkün olduğu cevabını vermektedir. Bu durum Fukuyama için olumsuz bir durumdur. Çünkü yeni bir insan formu yaratılmakta ya da bilinen, doğası olan "insan"ın sonuna gelinmektedir (Fukuyama, 2002: 7). Fukuyama biyoteknolojinin bariz tehlikelerinin olduğunu düşünmektedir. Bunların arasında süper mikrop ve virüslerin üretilerek insan beynine doğrudan müdahale ile duygu durumunun kontrol edilebilir hale gelmesini örnek göstermektedir (Fukuyama, 2002: 8). Bu duruma artı bir parantez açarak Fukuyama'nın 2002 yılındaki bu endişelerini 2019 yılında ortaya çıkan, Covid-19 olarak isimlendirilen, yaklaşık 2 yıl süren pandemi süreci için değerlendirildiğinde o dönem ortaya atılan pek çok komplo teorisinin aslında bilimsel bir temelini olduğu söylenebilmektedir. Diğer ifadeyle pandemi döneminde üretilen komplo teorilerinin aslında bilimsel olarak mümkün olabilecek bir alt yapıya sahip olduğunu Fukuyama 2002 yılında ifade etmiştir.

Fukuyama yeni biyoteknolojinin insan sağlığı için büyük faydaları içinde barındırdığı gerçeğini kabul etmekte; kalp ve çeşitli doku nakillerinden Alzheimer hastalığı gibi nörolojik pek çok hastalığa tedavi üretmesinin yadsınamayacağını ifade etmektedir. Ancak biyoteknolojinin insanların doğuştan eşit olduğu temel ilkesini ortadan kaldırmaya ve daha ileriki zamanlarda da insani temel özelliklere müdahale edilmeye imkân sağladığını düşünen Fukuyama, bu durumun da toplumsal alanda farklı sorunlara yol açabileceğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2002: 9). Böyle bir imkânın devletlerin tekeline geçerek, biyoteknolojiyi kullanan otoriter rejimlerin kurulmasından çekinen Fukuyama, bu konuda "bağımsız" ulusal ve uluslararası kuruluşların kurulması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde yeni biyoteknolojilerin insanların hizmetkârı değil, efendisi olmaya aday olduklarının oldukça açık olduğunu düşünmektedir (Fukuyama, 2002: 10-11). Çünkü Fukuyama özellikle Batı'nın tarihî tecrübesinde biyolojiyi merkeze alarak siyaset üretmenin ne anlama geldiğinin Nazi dönemi Almanyası örneğinden anlaşılması gerektiğini savunuyor. Kendisini meşhur eden "tarihin sonu ve son insan" tezinde sürekli olarak atıf yaptığı ve biyolojik meşruiyet olarak kullandığı biyolojik "gerçeklik", yeni teknolojiler ile Fukuyama için dizginlenmesi gereken bir şey olarak ifade edildiği görülmektedir.

Fukuyama biyoteknolojik gelişimin tarihte büyük bir değişim yarattığı ve daha da büyük değişimlere gebe olduğunu ifade etmekte ve tarihin sonunun geldiği iddiasından vazgeçerek, doğa bilimi ve teknolojinin sonu olmadan tarihin sonunun da olamayacağını itiraf etmektedir. Hatta gelinen zaman diliminde tarihin sonunun olmasının ötesinde ilerlemenin en büyük kırılma noktalarından birinde bulunduğunu da ifade etmektedir. Son insan durumunun ise yeni teknolojiler ile mümkün olmadığını, yeni bir insan modelinin ortaya çıkmakta olduğunu söylemektedir (Fukuyama, 2002: 15-17). Fukuyama'nın endüstri sonrası toplum modellerinin ortaya çıkmasıyla tarihin sonunun, biyoteknolojilerin gelişmesiyle de son insanın geleceği fikrinden açıkça vazgeçtiği görülmektedir.

Fukuyama değişimin hızının oldukça yüksek olduğu bir dünyada tarihin geleceğinin yeniden sorgulanması gerektiğini düşünmektedir (Fukuyama, 2012b: 60). Fukuyama'nın tarihin sonunun gelmediğini, hatta bunun hayatın olağan akışı açısından mümkün olmadığını kabul ettiği gibi "son insan" yaklaşımını da reddederek revize ettiği anlaşılmaktadır. Fukuyama biyoteknolojik büyük dönüşümün farkındadır ve bu dönüşümün yeni bir insan modeli yaratacağını kabul etmektedir. Çünkü yeni biyoteknolojilerin insan doğasını bilinçli olarak değiştirebilme iddiasını içinde barındırdığını görmekte, bunun da hem bireysel hem toplumsal hem de siyasal sonuçlarının olacağını öngörmektedir. Zira genetik mühendisliği ile insanın bütün temel yapısını yeniden inşa etme imkânı insana dair olanların da doğal olarak etkileyeceğinin en büyük saiklerindedir (Fukuyama, 2002: 18-20). Fukuyama'yı kendi teorisini reddetmeye iten sebebin biyoloji bilgisindeki değişim olduğu açıkça kendini göstermektedir. Fukuyama yeni biyoloji ve ona dair teknolojilere yöneldiğinde insan genetiği ile davranışları arasında büyük bir bağlantı olduğunu fark etmektedir. Hegel felsefesine dayandırarak başladığı, dünyaya yeni bir "büyük anlatı" olarak sunduğu tarihin sonu ve son insan iddiasını biyoteknolojik gelişmeler ile reddedip başka yeni bir "büyük anlatı" sunduğu da görülmektedir. Bu yeni anlatıda felsefi değil, biyolojik dilin hâkim olduğu anlaşılmaktadır:

Biyoloji teorik olarak genleri ve davranışları birbirine bağlayan moleküler yollar hakkında bilgi sağlayabilir. Genler, diğer genlerin ifadesini, yani açılıp kapanmasını kontrol eder ve vücuttaki kimyasal reaksiyonları kontrol eden ve vücut hücrelerinin yapı taşları olan proteinlerin kodunu içerirler. Şu anda genetik nedensellik hakkında bildiklerimizin çoğu, Huntington koresi, Tay-Sachs hastalığı ve kistik fibroz gibi nispeten basit tek gen bozukluklarıyla sınırlıdır; bunların tümü tek bir alele (yani DNA'nın bir bölümüne) kadar izlenebilmektedir. Bireyler arasında farklılık gösterebilir. Zekâ ve saldırganlık gibi daha üst düzey davranışların, hem birbirleriyle hem de çevreyle etkileşime giren birden fazla genin ürünü olan çok daha karmaşık genetik köklere sahip olması muhtemeldir. Ancak davranışın

nasıl oluştuğunu hiçbir zaman tam olarak anlayamasak bile, genetik nedensellik hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamız neredeyse kaçınılmaz görünüyor. Örneğin, Princeton biyoloğu Joe Tsien tarafından bir fareye üstün hafızaya sahip bir gen yerleştirildi. NOMA reseptörü olarak bilinen bir beyin hücresi bileşeninin, uzun süredir anı oluşturma yeteneğiyle bağlantılı olduğundan şüpheleniliyor ve NRI, NR2A ve NR2B etiketli bir dizi genin ürünü. Tsien, NRI geninden yoksun bir farenin yetiştirildiği sözde nakavt deneyi gerçekleştirerek, genin gerçekten de hafızayla bağlantılı olduğunu belirledi. İkinci deneyde başka bir fareye NR2B genini ekledi ve bunun aslında üstün hafızaya sahip bir hayvan ürettiğini buldu (Fukuyama, 2002: 24).

Fukuyama'nın ne anlattığından da öte kullandığı bu dilin, anlatım tarzının bir felsefecinin ya da siyaset bilimcinin değil de bir biyoloğun ya da tıp uzmanının dili ve anlatım tarzına daha çok benzediğini ifade etmek gerekmektedir. Bu kitabında Fukuyama önceki kitabının aksine sosyal bilimlerden ziyade fen bilimsel bir dil kullanmıştır. Sanki yaklaşık on yıl önce dünyada geniş yankı bulan tarihin ve insanın sonunun geldiğini söyleyen 1999 yılında da kendi tezini savunan kişi aynı kişi değilmiş gibi. Ancak Tarihin ve insanın sonunun geldiğini belirten büyük iddiasını ortaya attıktan yaklaşık on yıl, bu iddiasını savunan sonuncu makaleyi yazdıktan üç yıl sonra Fukuyama'nın başka bir "bilimsel" perspektiften en temel iki iddiasının aksine iddiaları ortaya attığı görülmektedir. Bu durum elbette doğal bir durumdur. Kişilerin, özellikle bilimsel olma iddiasını taşıyanların yeni bulgular elde ettikçe düşüncelerini revize etmesi, gerekiyorsa da vazgeçmesi bilimin doğası gereği elzemdir. Aksi takdirde kişinin bütün yeni bilimsel gelişmelere karşı yanlışlanmış bir yaklaşım üzerinde ısrar etmesi kişiyi dogmatik yapacaktır. Ancak ilmî camiada oldukça büyük etki yaratan bir tezi ve onun tezini reddederek yeni bir fikri savunuyor olması da önemli bir vakıadır. Bu durumun da sosyal bilimlerin gereği olarak ortaya konması oldukça önemlidir.

Fukuyama kapsamlı bir kitap çalışmasıyla sunduğu bu yeni "büyük anlatı"sını özetleyen başka bir çalışmayı da 2004 yılındaki "Transhümanizm" başlığıyla ortaya koymaktadır. Bu makaleyle, yaşanmaya başlayan yeni durumun da adını koymuştur: transhümanizm. Foreign Policy'de yayınlanan bu makalesinde Fukuyama, insan ırkını biyolojik kısıtlamalardan, rastlantısal evrimsel süreçlerden kurtarmak ve insanı bir sonraki aşamaya geçirmek isteyen bir transhümanist hareketten bahsetmektedir. Fukuyama'ya göre bu hareket "tuhaf" bir özgürlük hareketidir. Transhümanizmin temel ilkesinin insanı daha güçlü, daha akıllı, şiddete daha az eğilimli ve daha uzun ömürlü kılmak için biyoteknolojiyi kullanmak olduğunu söyleyen Fukuyama, çağdaş biyotıp teknolojilerinin de hâlihazırda bu yönde ilerlediğini ifade etmektedir. Biyotıp teknolojilerinin insanları daha hızlı iyileştiren ve hastalıkları hafifleten bir imkânı barındırdığını ifade eden Fukuyama, bu bağlamda transhümanizmin yaklaşımlarını mâkul bulmaktadır. Ancak Fukuyama'nın aklını karıştıran, şüpheye düşüren bir durum söz konusudur; o da insanın, insan olmaktan gelen eşitliğinin bozulacağına dair kanaatidir. Amerikan tarihinde de çok ciddi karşılığı olan bu eşitlik sorununun, transhümanizm ile beraber yeniden gündeme geleceğinden çekinmektedir. Çünkü insan kendini üstün bir varlığa dönüştürürse bu varlığın hangi haklara sahip olacağı Fukuyama için büyük bir soru işaretidir. Zira insanı üstün bir varlığa dönüştürebilme imkânına sahip biyotıp teknolojilere dünyadaki insanların büyük çoğunluğu erişemeyecektir. Böyle bir durumda "sıradan" insanlarla "üstün" insanlar arasındaki hukukî ilişkiler büyük sorunlara ve yeni eşitlik sorunsallarına neden olabilecektir. Bu yüzden Fukuyama evrimsel bir süreç sonucunda oluştuğunu düşündüğü, transhümanistlere göre ise kusur olarak görülen şiddet eğilimi, korku, kıskançlık ve hatta ölümlü olma hali insanı bugüne getiren yegâne insanî değerler olarak kabul etmektedir. Bu yüzden bu insan ötesi dünya arzusunun güzel görünmesine rağmen şüphe ile yaklaşılması gereken bir hareket olduğunu vurgulamaktadır (Fukuyama, 2004: 42-43). Netice itibarıyla Fukuyama da Habermas gibi biyoteknolojilerin insan yaşamında, geleceğin inşasında büyük değişimlere neden olabileceğinin farkındadır ve bunu kabul etmektedir. Yine Habermas gibi bu

biyoteknolojilerin oluşturacağı yeni dünyaya karşı korku ve çekinceleri yoğun bir şekilde zihninde barındırmaktadır.

4. SONUÇ YERİNE: İNSANIN SONU İLE SONUN BAŞLANGICI

Fukuyama 1992 yılında bütüncül olarak ortaya koyduğu "tarihin sonu ve son insan" teziyle sadece Batı'nın zaferini ilan etmemiş, aynı zamanda Batı'ya bu gücü veren biliminin ve teknolojilerinin de zaferini ilan etmişti. Tezini her ne kadar Kojeve'nin Hegel yorumuna dayandırsa da bu tezin içinde Darwin'in evrim teorisine dayanan biyolojik insan izahları başta olmak üzere pek çok modern Batılı düşünürü de atıf yaparak tezini güçlendirmekteydi. Ancak süreç pek de Fukuyama'nın hayal ettiği gibi gerçekleşmedi ve Fukuyama tezini ortalama yaklaşık on yıl sonra revize etmek zorunda kaldı ve en nihayetinde onu reddeden yeni bir büyük anlatı inşa etmeye çalıştı. Bu Fukuyama'nın bu durumunu farklı boyutlarla değerlendirmek yerinde olacaktır. Çünkü tek bir açıklama sürecin anlaşılmasında yeterli olmayacaktır.

Fukuyama'da büyük değişime neden olan zihinsel dönüşümlerin ilki teorisinin temel argümanlarından olan evrimsel süreç sonucunda oluştuğunu iddia ettiği insan doğasının olmadığını anlamış olmasında yatmaktadır. Fukuyama ilk tezinde evrime dayanan ve Hegel ile açıkladığı pek çok insan doğası sayesinde tarihin ve insanın sonunun geleceğini düşünüyordu. Ancak Fukuyama'nın yeni düşünsel yapısında bir insan doğası olmadığına kanaat getirdiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Fukuyama'ya evrimi ve liberal demokrasiyi tüm insanlık için mutlak hakikat olarak sunmasına neden olan "biyolojik gerçekler" biyoteknolojilerin gelişmesiyle farklılaşmaktadır. Bu yeni bilgi demetinin Fukuyama'nın yeni yaklaşımlar ortaya atmasına sebep olmasının yanında duygusal olarak çekincelere, kaygılara ve hatta korkulara sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Fukuyama'nın bu değişim sürecindeki ikinci durum ise teknolojik gelişmeler sorunsalıdır. Fukuyama ilk tezinde büyük bir heyecan ve mutlulukla sunduğu teknolojik gelişmeleri, ikinci yaklaşımında büyük bir tedirginlikle anlamaya çalışmaktadır. Fukuyama ilk tezinde teknolojik gelişmelere o kadar güvenmektedir ki bunların doğadan kaynaklı "doğal" eşitsizlikleri bile gidereceğine inanmaktadır. Bu iddiasından yaklaşık on yıl sonra Fukuyama mutlak güven duyduğu teknolojilerin en büyük eşitsizliklerin kaynağı olabileceği yönünde büyük kaygılar taşımaktadır.

Fukuyama'nın değişimindeki üçüncü olarak değinilmesi gereken unsur ise kendisi gibi bir liberal olan ve liberal demokrasileri yücelten Popper'in haklı çıkmış olmasıdır. Bir liberal olarak Fukuyama, Hegel üzerinden tarihin sonunu ve son insan modelini ilan ederken, başka bir liberal olan Popper yine Hegel ve benzerleri üzerinden tarihi ve insanı sonlandırmaya dair yaklaşımların yanlış olduğunu ve bunların en nihayetinde otoriter söylemler olduğunu söylemişti. Bugünden bakıldığında Popper'in haklı çıktığını söylemek gerekmektedir. Fukuyama da bunu kabul etmekte, doğa gerçekten sonlanmadan tarihin sonunun gelececeğini, doğal olarak da son insan iddiasının mümkün olmadığını görmektedir.

Son olarak Fukuyama'nın bu düşünsel değişiminin diline/kalemine de yansıdığı görülmektedir. Fukuyama ilk tezini Hegel felsefesi ve temel biyoloji bilgisi üzerine temellendirmektedir. Ancak ikinci tezini biyoteknolojilere, genetik mühendisliğine dayandırdığı görülmektedir. Modern dönem filozofu olma idealiyle başladığı yolculuğu biyolog olarak kemale erdirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum da doğal olarak Fukuyama'nın eserlerindeki diline sirayet etmektedir. Arasında yaklaşık on yıl olsa da Fukuyama'nın 20. yüzyıl eserlerinde felsefenin ve sosyal bilimlerin dili ağırlıktaayken, 21. yüzyıl eserlerinde daha biyoloji ve hatta biyotoknoloji dilinin ağırlıkta olduğuna şahit olunmaktadır.

Fukuyama'da görülen bu değişim aslında bilimsel gelişmelerin ne yönde eğilim gösterdiğini anlamak bakımından da oldukça önemlidir. Çünkü Fukuyama dünyanın değişim trendini yakalamayı kendine düstur edinmiş ve bunu kabul ederek, kabullenerek bilim yapmaya çalışan bir kişidir. Dünyadaki eğilim de bu yöndedir. Sovyetlerin çöküşü ile pek çok Batılı düşünür Fukuyama gibi düşünüyordu. Bu yüzden Fukuyama'nın tezi Batı'da büyük bir memnuniyet yarattı. Ancak bugünden bakıldığında ne tarihin sonun ne de son insan tezinin geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Yeni teknolojiler ile son insan değil de bilinen insanın sonu geldiğine dair güçlü yaklaşımların ortaya atıldığını özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda Habermas'ın da bu konuda kapsamlı çalışmalar yapmış olması durumun anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü özellikle biyoteknolojilerdeki olağanüstü hızlı değişimler neticesinde tam olarak ne, ne kadar sonlanacak ve bu sondan ne doğacak soruları kimileri için umut, kimileri içinse korku uyandırmaktadır. Huxley'in distopik *Cesur Yeni Dünyası* Fukuyama ve Habermas gibi pek çok düşünce insanının zihninde korkuların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bostrom, N. (2003). Transhumanist Values. *Journal of Philosophical Research* 4(1), 1-13. DOI:10.5840/jpr_2005_26. <https://nickbostrom.com/ethics/values.pdf>.
- Bostrom, N., James Hughes ve Jonathan D. Moreno (2007). Human vs. Posthuman, *The Hastings Center Report*, 37(5) 4-7. <https://www.jstor.org/stable/4625770>
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Çiftçi, Y. (2019). Kitap Değerlendirmesi: Tarihin Sonu ve Son İnsan, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 258-261. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2019.5.3.8>. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913358>.
- Dağ, A. (2019). Yaratılışa Müdahale ve Yeni Bir Evrimci Neo-Darwinist Bir Yaklaşım Olarak Transhümanizm, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 153-168. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/720012>.
- Davutoğlu, A. (2009). *Küresel Bunalım*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ergün, R. (2022). Batı Düşüncesinde Kaderin Üç Hali: Teo-Biyo-Tekno. *Hafıza Dergisi*, 4(1), 23-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2421787>.
- Ergün, R. (2022), Darwin'de Sosyal Darwinizm, *Din Sosyolojisi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2598346>
- Ergün, R. (2023). Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm, İstanbul: Mahya Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (1999). *The Great Disruption*, London: Profile Books.
- Fukuyama, F., Mansfield H., Wilson E. O., Himmelfarb G., Fox R., Samuelson, R. J. ve Joseph, S. N. (1999). Second Thoughts: The Last Man in a Bottle, *The National Interest*, (56), ss. 16-33. <https://www.jstor.org/stable/pdf/42897175.pdf>.
- Fukuyama, F. (2002). Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. New York: Farrar, Straus ve Giroux.
- Fukuyama, F. (2004). Transhumanism, *Foreign Policy*, (144), 42-43. <https://foreignpolicy.com/2009/10/23/transhumanism/>
- Fukuyama, F. (2005). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, (Çev. Ahmet Buğdaycı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2012a). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2012b). The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?. *Foreign Affairs*, 91(1), 53-61. <https://www.jstor.org/stable/23217147>.
- Habermas, J. (2003). *The Future of Human Nature*, Cambridge: Blackwell Publishing.
- Hodgson, M. G. (2004). Social Darwinism in Anglophone Academic Journals: A Contribution to the History of the Term, *Journal of Historical Sociology*, 17(4), 428-463. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1467-6443.2004.00239.x>.
- How many homeless people are in the US, 2024, (13.05.2024), <https://usafacts.org/articles/how-many-homeless-people-are-in-the-us-what-does-the-data->

